

Брайченко Олена,

к.і.н., завідувача відділом культурологічних досліджень
Науково-дослідного інституту українознавства

Скубій І. Торгівля в Харкові в роки непу (1921-1929): економіка та повсякденність / Відп. ред. В. В. Калініченко. – Х.: Паритети України, 2017. – 308 с. – (Структури повсякденності)

Серед характерних особливостей сучасної української історіографії дослідники відзначають посилення уваги до проблем повсякденного життя. При чому це притаманне як значним узагальнюючим працям¹ так і дослідженням, присвяченим окремим регіонам², у тому числі і місцям значних українських поселень за кордоном³.

В останні роки були опубліковані не лише монографічні дослідження, але й фундаментальні збірники документів⁴.

Українська проблематика у центрі уваги і вчених-україністів за кордоном⁵. Помітний внесок серії «Структури повсякденності», започаткованої 2008 року. Цього року опубліковане дослідження Ірини Скубій, здійснене за підтримки Наукового товариства ім. Шевченка в Америці.

Ірині Скубій вдалося по-новому поглянути на певні соціальні, культурні проблеми, що пов'язані з розвитком торгівлі у цей час. Дослідниця зуміла показати взаємозв'язки різних видів торгівлі тогочасного міста, місце пересічного торговця та органів влади у мінливі 20-ті роки ХХ ст. Окремо варто вказати, що дослідниці вдалося поєднати методи економічного та історичного дослідження. Хоча це і складне завдання, оскільки вивчаючи питання економічного розвитку, торгівлі, оперуючи статистичними даними, звертаючись до масиву економічних праць важко не скористатися інструментарієм економічних досліджень. Щоправда, іноді дослідниця захоплюється економічними характеристиками, юридичним трактуванням наказів чи постанов, проте у сукупності з детальними даними (які зазвичай лишаються поза увагою дослідників) годинами купівлі/продажу, місцями розташування торгових закладів, асортиментом та шляхами його отримання різними

¹ Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. (2013). К.: Видавництво «Кліо».

² Ніколаєнко, О.О. (2015). Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: громадське та приватне життя. Х.: НТМТ.

³ Гримич, М. (2016). Життя під піньорами: Культурний ландшафт українських поселень у Бразилії. К.: Дуліби.

⁴ Українське повсякдення ранньомодерної доби: Збірник документів: Вип. І: Волинь ХVІ ст. (2014). К.: Фенікс.

⁵ Таирова-Яковлева, Т. (2016). Повседневная жизнь, досуг и традиции казацкой элиты Украинского гетманства. Санкт-Петербург: Алетейя.

торгівельними організаціями чи приватними особами робить цю роботу комплексною та логічно завершеною.

⁶ Скубій, І.В. (2013). Торгівля в Харкові в роки непу (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків.

Тож у цій книзі, що складається з 5-ти розділів, в основі лежить дисертаційне дослідження Ірини Скубій⁶, розкриті наступні теми: історіографія та джерельна база дослідження (розділ 1); Торгівля і торгівці в 1920-ті роки: від загального до особливого (розділ 2); Державна торгівля в Харкові в роки НЕПу (розділ 3); Кооперативна торгівля: становлення і розвиток (розділ 4); Приватна торгівля в Харкові в умовах НЕПу: особливості взаємодії з владою (розділ 5). Суттєвим додатком є альбом ілюстрацій до якого ввійшли документальні фото, плакати, рекламні листівки, газетні інформації, репортажі, замальовки, карикатури, а також інформаційні додатки, іменний покажчик та список літератури.

У першому розділі Ірина Скубій зупиняється на огляді літератури, що мала визначальне значення для написання її роботи та осмислення теми. Аналізуючи праці, дослідниця основну увагу зосереджує на здобутках радянської історіографії та пропонує поділ на етапи радянської історіографії, що пов'язані з розвитком суспільно-політичного життя в УСРР (с. 25). І хоча у цьому розділі Ірина Скубій наголошує, що в вітчизняній історіографії нез'ясованими лишаються повсякденні практики у торговельних закладах (с. 35), цьому питанню варто було б приділити таки більше уваги, так само як і культурі споживання. Розглядаючи джерельну базу, яка лежить в основі роботи, вказує, що це передусім документи радянського уряду, постанови і рішення партійних організацій різних рівнів комуністичної партії, матеріали господарських органів та їх комісій; праці партійних та державних діячів; статистичні матеріали; періодичні матеріали; джерела особового походження (с. 45). Дійсно кожен підрозділ цієї праці насичений посиланнями у першу чергу на архівні матеріали, газетні фонди. Проте, якщо дослідниця акцентує свою увагу саме на повсякденні, ролі та місці людини у контексті розвитку торговельних зносин вказаного періоду, варто детальніше зупинитися на аналізі архівних матеріалів. При дослідженні повсякдення особливу вагу набувають не стільки постанови, протоколи засідань, установчі документи як листи, доповідні записки, скарги, анонімки, спогади тощо, які потребують від дослідника особливої уваги. Тим більше, що аналіз цих матеріалів, методи роботи з ними були б цікаві читачу та посилили б дану роботу.

Другий розділ наповнений відомостями про умови праці та особливості трудових відносин, рівень заробітної плати, рівень кваліфікації продавців, графіки робочого дня на тлі несприятливих економічних обставин. Таких як непослідовна державна економічна політика, переоподаткування, надмір адміністративних штрафів.

У третьому підрозділі другого розділу, дослідниця звертає свою увагу на дефіцитні явища у столичному місті. І хоча проблема дефіциту у радянський час перебувала у полі зору багатьох дослідників, Ірина Скубій базуючись переважно на архівних матеріалах вказала не лише типові дефіцитні товари для міста років НЕПу (с. 73, 74, 76), але й виявила чинники що породжували це

явище. У наступному підрозділі оповідається про вплив державних органів безпеки на торгівлю і загальну атмосферу серед учасників комерційного процесу в Харкові. Авторка хоч і не пише безпосередньо про повсякдення торговців чи то державного чи приватного сектору, але детальний аналіз як відкритих так і прихованих форм діяльності державних органів безпеки дає можливість відчутти загальну атмосферу повсякдення працівників торгівлі.

У останньому підрозділі другого розділу дослідниця порівнює ситуації з торгівлею у Києві та Харкові у вказаний період. Вже з перших рядків Ірина Скубій пояснює його значимість. Розглядаючи Київ та Харків більшість дослідників спрямовують увагу читача у бік політичної історії, натомість авторка пропонує побачити економічну роль цих двох міст у 1920-х роках (с. 84). Подає інформацію про кількість ярмарків, бірж, об'єми гуртової та роздрібно торгівлі їх спеціалізації, що допомагає читачу побачити загальну картину економічного розвитку, порівняти масштаби торгівлі тощо.

У третьому розділі авторка виявляє особливості розвитку державного сектору торгівлі в місті Харків. Окремо у підрозділах розглядає гуртову, роздрібну, акціонерну торгівлю. Така прискіплива увага дозволяє виявити особливості розбудови державної системи торгівлі, та, що дуже важливо, формує розуміння як різні форми власності розвивалися та впливали одна на одну. Поручуючи питання культури торгівлі та загальної діяльності товариства роздрібно торгівлі «Ларьок» (с. 106), фактично дослідниця відтворює історію виникнення та діяльності цієї організації, що чудово ілюструє епоху та економічні «правила гри» у торгівлі як формальні так і не формальні. А порівняння основних показників балансу різних відділень «Ларька» з іншими українським містами (с. 112), дає розуміння про рівень державного регулювання на рівні роздрібно торгівлі, що характеризує ступінь заглибленості державного регулювання у сферу торгівлі.

У четвертому підрозділі третього розділу Ірина Скубій розглядає державну акціонерну торгівлю. У ньому вона пояснює залежність розвитку торгівлі з змінами у партійно-державному курсі, вказує на обсяги фінансової, адміністративної підтримки акціонерних товариств. Проте не зовсім зрозумілим є підняття автором питання етнічного складу працівників акціонерних товариств (с. 138). В подальшому доречно розглянути питання етнічного складу серед працівників, торговців різних торговельних організацій.

Загалом третій розділ наповнений різноманітними прикладами з життя працівників торгівлі, особливо конфліктних ситуацій, що зрозуміло. Саме конфлікти найбільш відображені в архівних матеріалах. Проте до розділу суттєво не вистачає висновків, які б безпосередньо стосувалися повсякдення.

Четвертий розділ присвячено кооперативній торгівлі, що виходить з поставлених авторкою завдань. На особливу увагу заслуговує, те як Ірина Скубій вміло оперує фактажем, вказує на шлях формування кооперативного руху, який залежав не лише від умов ринку, але й формувався за підтримки держави. Наголошує про стосунки та взаємозв'язки кооперацій з приватним капіталом та

дрібними приватними торговцями. Така подача матеріалу дає можливість по-новому побачити ситуацію на ринку на рівні особистісних стосунків державного службовця, працівника кооперації та приватного підприємця.

У цьому ж розділі, дослідниця актуалізує тему культури обслуговування, культуру торгівлі. В умовах коли купівля товарів займала багато часу та вимагала надзусиль (черги, дефіцит, нормування товарів) вивчення факторів, які формували «культуру торгівлі» (с. 181) у 20-х роках ХХ ст. важливо. З поля зору науковця не було випущено

Поза увагою авторки не залишилися питання використання реклами, та порівняння рекламних заходів приватного та державних секторів (с. 183).

Завершальним розділом роботи є вивчення умов розвитку приватної торгівлі в Харкові. У підрозділах цього розділу розглядаються такі явища як «мішечництво» (с. 195), контрабандна діяльність приватних торговців (с. 214-216), створення мережі псевдокооперативів (с. 223), функціонування комітетів ринкових торговців (с. 226).

У цьому розділі авторка деталізує способи отримання та реалізації товарів, вказуючи як легальні так і незаконні шляхи отримання товарів. Позитивним є те, що дослідниця не уникає висвітлення способів боротьби влади з порушеннями і також вказує на причини, які породжували незаконну діяльність у торгівлі. Опрацювавши архівні матеріали повідомляє, що дрібною торгівлею у Харкові займалися в основному самостійно, лише трохи більше 5% були найманими працівниками (с. 200). Засвідчує вищий рівень торгівельної культури саме у приватника. Аналізує атмосферу взаємозв'язків приватника і держорганів. (с. 207). Проте, хотілось би більш детального огляду незаконного обігу товару, що ввозився до Харкова контрабандним шляхом.

Ірина Скубій вказує на іноземні товари, що були затребувані у містян, а також способи яким чином вдавалося отримувати та збувати дефіцитні товари. І хоч авторка зазначає, що «в процесі виявлення та вилучення контрабанди мали заяви донощиків на осіб, в яких були «незаконні товари» (с. 217), посилаючись на архівні матеріали Державного архіву Харківської області, проте детально не зупиняється на цьому питанні. Хоча це б значно посилило роботу саме з точки зору дослідження повсякдення. Загалом розділ дає розуміння юридичних та звичаєвих правил гри для торговця у роки НЕПу, що безумовно є перевагою даної праці.

При тому доволі дискусійним є останній підрозділ п'ятого розділу. За назвою у ньому мало б йтися про «образ непмана у радянському суспільстві», проте на відміну від попередніх розділів де авторці чудово вдавалося не зловживати емоційністю, подавати інформацію аналітично без оціночних суджень, цей підрозділ інакший. Таке враження, що дослідниця поділяє думку авторів 20-х років ХХ ст. про виключно «хижацький» образ непманів. Хоча можливо це суто стилістичний недолік.

До зауважень слід віднести часті порівняння та проведення паралелей з сьогодишнім днем. Такі аналогії не лише не поси-

люють працю, а змушують читача слідом за автором здійснювати порівняльний аналіз двох різних епох і міркувати ще й над питаннями сучасних проблем економічного розвитку. Ця праця є самодостатньою і не потребує таких відсилянь у часі. І подібними аналогіями переобтяжувати текст недоречно. У роботі часті повтори про особливу роль і значимість Харкова, як столиці УСРР та вплив цього фактору на діяльність і розвиток торгівлі у місті. Не певна, що уважний читач потребує такої кількості повторів. Викликають здивування повтори у передмові редактора серії та наукового редактора, можливо вони зумовлені прагненням редакторів підкреслити важливість дослідження в умовах перших радянських експериментів у галузі торгівлі.

До сильних сторін цієї праці варто зарахувати ретельно виписані та логічні висновки не лише до кожного розділу, але й підрозділів, що структурує подану інформації і покращує її сприйняття читачемчитачем. Загальний підхід до написання роботи, культуру мови й оформлення виконано на високому рівні.